

БОЙКОВ В. С.

аспірант відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
(Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України)
ORCID ID: 0009-0002-1677-0969

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.81>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ УКЛАДЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ ДІЇ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено визначенню умов укладення та припинення дії шлюбних договорів в Україні. Серед іншого, у процесі дослідження з'ясовано, що в контексті укладення шлюбного договору, додаткові умови, що вносяться сторонами, мають значний вплив на регулювання їхніх майнових відносин. Такі умови можуть охоплювати широкий спектр питань, включаючи, але не обмежуючись, правила користування житлом. Специфікація угод про виселення або виплату компенсації одній із сторін у разі розірвання шлюбу є ключовим аспектом, який може бути передбачений у договорі. Це дозволяє забезпечити заздалегідь визначеність і прогнозованість майбутнього фінансового стану обох сторін.

Виявлено, що тексти договорів також можуть визначати права та обов'язки подружжя щодо проживання родичів у житлових приміщеннях, що стає їхньою спільною або особистою власністю. Це допомагає уникнути потенційних конфліктів щодо користування житловою площею та забезпечує правову ясність у відносинах між сторонами договору та їхніми родичами.

Ще однією важливою складовою шлюбного договору може бути надання утримання одній із сторін, незалежно від її працездатності або потреб у матеріальній допомозі. Можливість припинення такого утримання в обмін на майнову (грошову) компенсацію відкриває шлях для гнучких фінансових угод між сторонами, водночас забезпечуючи фінансову незалежність та стабільність. Важливо, щоб всі ці умови були сформульовані таким чином, аби не суперечили основним моральним засадам суспільства. Це забезпечує не тільки юридичну чинність домовленостей, але й підтримує суспільне визнання та повага до взаємних прав та обов'язків сторін шлюбного договору.

Окремої уваги дослідників заслуговує проблематика оптимізації законодавчих норм, що регулюють порядок укладення та розірвання шлюбних договорів таким чином, щоб вони максимально відповідали національним інтересам українського народу.

Ключові слова: шлюбний договір, сімейне право, цивільне право, умови укладення договору, умови припинення дії договору, економічні інтереси, судовий розгляд, права людини.

Boikov V. S. Features and limitations of conclusion and termination of a marriage contracts in Ukraine

The article is devoted to determining the conditions for the conclusion and termination of marriage contracts in Ukraine. Among other things, the research revealed that in the context of concluding a marriage contract, additional conditions entered by the parties have a significant impact on the regulation of their property relations. Such terms may cover a wide range of matters, including, but not limited

to, rules for the use of the accommodation. The specification of eviction agreements or the payment of compensation to one of the parties in the event of a divorce is a key aspect that can be stipulated in the contract. This makes it possible to ensure that the future financial status of both parties is predetermined and predictable.

It was found that the texts of contracts can also determine the rights and obligations of spouses regarding the residence of relatives in residential premises, which becomes their joint or personal property. This helps to avoid potential conflicts regarding the use of living space and provides legal clarity in the relationship between the parties to the contract and their relatives.

Another important component of the marriage contract can be the provision of maintenance to one of the parties, regardless of her ability to work or her need for financial assistance. The ability to terminate such withholding in exchange for property (monetary) compensation opens the way for flexible financial arrangements between the parties, while ensuring financial independence and stability. It is important that all these conditions are formulated in such a way as not to contradict the basic moral principles of society. This ensures not only the legal validity of the agreements, but also supports social recognition and respect for the mutual rights and obligations of the parties to the marriage contract.

The issue of optimization of legislative norms regulating the procedure for concluding and terminating marriage contracts in such a way that they maximally correspond to the national interests of the Ukrainian people deserves special attention of researchers.

Key words: *marriage contract, family law, civil law, terms of conclusion of the contract, terms of termination of the contract, economic interests, court proceedings, human rights.*

Актуальність теми дослідження. Шлюбний договір у правовій системі України представляє собою важливий механізм регулювання майнових відносин подружжя, надаючи сторонам можливість самостійно визначати правовий режим своїх активів. Враховуючи соціальне значення шлюбних договорів, правовий аналіз їх укладення та припинення вимагає глибокого розуміння як законодавчих рамок, так і судової практики, з метою виявлення існуючих прогалин та можливостей для їх удосконалення.

Перша нормативна закріпленість шлюбного договору в українському законодавстві датується 1992 роком, коли до Кодексу про шлюб і сім'ю України були внесені суттєві зміни та доповнення, що передбачали можливість подружжя укласти шлюбний контракт. Розвиток цього інституту значно прискорився з прийняттям Сімейного кодексу України, який вступив у дію з 1 січня 2004 року, оскільки він не тільки розширив категорію осіб, що мають право на укладення такого договору, але й деталізував його зміст, встановив формальні вимоги до контракту, окреслив процедуру внесення змін і доповнень до документу, а також визначив умови, за яких шлюбний договір може бути анульований чи визнаний недійсним [1].

Актуальність проблематики дослідження особливостей укладання та припинення дії шлюбного договору посилюється, серед іншого євроінтеграційними та євроатлантичними прагненнями України. На українців ще чекає поширення інституту шлюбних договорів, що загострює потребу підвищення обізнаності з цим інститутом як серед наукової спільноти, так і серед населення.

Мета публікації: аналіз особливостей укладення та припинення дії шлюбного договору в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики правового регулювання укладення шлюбних договорів уже аналізували українські вчені. Зокрема, М. Байрачна досліджувала правову природу шлюбного договору, Л. Шевчук зосередив свої дослідження на регулюванні майнових відносин між подружжям під час розлучення

через шлюбний договір. Інші дослідники, такі як Г. Гаро, А. Гриняк, Л. Єніна, Л. В. Липець, О. Розгон, Я. Яцута також вносили свій вклад у вивчення цієї тематики.

Проте, висока динаміка євроінтеграційних процесів та відповідне реформування чинного українського законодавства, обумовлюють потребу нових досліджень в галузі сімейного права, у тому числі - й стосовно особливостей правового регулювання укладення та припинення шлюбних договорів.

Основний зміст дослідження. Шлюбний договір, згідно із законодавством, не має компетенції в регулюванні особистих взаємин між подружжям, а також у відносинах між ними та їхніми дітьми, підкреслюючи його фокус на матеріально-правових аспектах. Важливим є момент набуття чинності таким договором: якщо він укладений до моменту реєстрації шлюбу, то чинним він стає з дня офіційної реєстрації цього шлюбу. У ситуації, коли договір укладено вже у зареєстрованому шлюбі, він набуває чинності з моменту його нотаріального посвідчення. Ключова роль шлюбного договору полягає у визначенні правового режиму майнових відносин між подружжям. Законодавство категорично забороняє односторонні дії з боку одного з подружжя щодо відмови або зміни умов шлюбного договору. Розірвання договору можливе за ініціативою однієї зі сторін, але тільки через судові рішення і за умови, що існують вагомі підстави, наприклад, неможливість його виконання. Водночас, підстави для визнання шлюбного договору недійсним визначаються відповідно до положень Цивільного кодексу України [2]. Таким чином, можна вести мову про те, що шлюбний договір в Україні є консенсуальним договором.

Необхідно підкреслити, що процес укладення шлюбного договору передбачає його оформлення в письмовому вигляді у трьох екземплярах, кожен з яких має оригінальний статус, і подальше нотаріальне посвідчення цих документів. Ця процедура є обов'язковою відповідно до норм Цивільного кодексу України, який чітко стверджує, що відсутність нотаріального посвідчення робить договір недійсним [2]. Така вимога, звісно, дещо обмежує доступність до процедури укладення шлюбного договору. Проте, вона ж підвищує безпеку цього процесу та надає гарантію автентичності екземплярів.

У рамках шлюбного договору сторони мають можливість визначити специфіку правового режиму свого майна, включаючи майно, призначене для задоволення спільних потреб сім'ї, а також майно, одержане в подарунок у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Додатково, договір може встановлювати правила користування житлом та умови утримання одного з подружжя. Існує також можливість домовленості про зміну правового статусу майна, набутого під час шлюбу, з визначенням його як особистої власності однієї зі сторін або ж розподілу цього майна як спільної власності [3]. Також, в контексті шлюбного договору можуть бути регламентовані не лише умови користування житлом одним із подружжя, яке належить другому, але й правила спільного проживання в житлі, що є їх спільною власністю, включно з правами на проживання їхніх родичів.

У рамках шлюбного договору можуть бути визначені різноманітні умови, що стосуються правового режиму майна подружжя. До ключових положень відносяться визначення майна, яке дружина та чоловік передають на загальні потреби сім'ї, а також правила щодо майна, отриманого в подарунок під час реєстрації шлюбу. Шлюбний договір може встановлювати, що майно, набуте під час шлюбу, не підпадає під дію статті 60 Сімейного кодексу України, та може визначати це майно як спільну часткову або особисту приватну власність подружжя [1].

Також можливо визначити порядок поділу майна у разі розірвання шлюбу, умови використання майна для забезпечення потреб дітей та інших осіб. Додаткові умови можуть включати правила користування житлом, зокрема угоди про виселення та/або виплату компенсації одному з подружжя у разі розлучення. Угоди можуть також стосуватися прав та обов'язків подружжя щодо проживання родичів у житлових приміщеннях, які є їхньою власністю.

Важливим аспектом є можливість домовленостей про надання утримання одному з подружжя, незалежно від його працездатності або потреби в матеріальній допомозі,

з можливістю припинення такого утримання в обмін на майнову (грошову) компенсацію. Всі ці умови мають бути сформульовані таким чином, щоб не суперечити моральним засадам суспільства.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Сімейного кодексу України: «Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги» [1]. Характерно, що законодавство не деталізує, якими саме інструментами має реалізовуватися така побудова. Але водночас, відповідно до ст. 111 Сімейного кодексу України «суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства» [1]. На жаль, зазначена юридична конструкція на практиці не завжди має реальний прояв, оскільки саме визначення «моральних засад суспільства» вітчизняним законодавцем не деталізоване.

Варто зазначити, що законотворець надає членам подружжя час для роздумів, у випадку появи бажання розірвання шлюбу. При цьому, мова йде про примусове надання такого часу. Згідно з частиною 7 статті 240 Цивільного процесуального кодексу України, оновленою станом на 6 квітня 2022 року, суд має право призупинити процес розгляду справи про розірвання шлюбу і встановити для подружжя період для примирення, тривалість якого не може бути довшою за шість місяців [2]. Цей часовий проміжок вважається достатнім для того, щоб сторони могли вирішити, чи є можливим продовження їхніх шлюбно-сімейних відносин.

В теорії, головною метою призначення терміну для примирення є збереження сімейних зв'язків та відновлення необхідного балансу для стабільного функціонування сім'ї [4]. Така процедура служить запобіжним заходом на початковому етапі виникнення конфлікту між подружжям і має на меті попередити розлучення.

Звісно ж, на практиці трапляються випадки, коли процедура примирення використовується однією зі сторін, зокрема відповідачем, як засіб для затягування процесуальних дій з розірвання шлюбу, що може ускладнювати розгляд справи та призводити до затримок у вирішенні конфлікту. На підставі чого, деякі дослідники навіть пропонують виключити статтю 111 Сімейного кодексу України та ч. 7 ст. 240 Цивільного процесуального кодексу України [5]. З такою позицією складно погодитися з ряду причин. Зокрема - з огляду на роль шлюбних відносин для держави в умовах демографічної кризи. Водночас, сам термін, який надається судом для примирення сторін, можна було б переглянути. Адже аналіз практики свідчить про те, що в сучасних умовах в Україні подружжя звертається до суду вкрай неохоче (у тому числі, з огляду на війну в країні, значні терміни розгляду справ і навіть фізичні можливості доступу до суду), а отже - рішення про звернення до суду, найчастіше є виваженим.

Окремої уваги заслуговує питання дотримання прав і свобод людини і громадянина, як у процесі укладення, так і в процесі припинення дії шлюбного договору. Права і свободи людини і громадянина, безумовно, є найважливішим пріоритетом держави [6]. Проте, дискусійним є тлумачення механізму реалізації цих прав і свобод. Адже особи, які укладають шлюб, здійснюють це відповідно до встановлених законом вимог.

Цивільний кодекс України (зокрема, Ст. 203) окреслює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: 1. Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. 2. Особа, яка вчиняє правочин, мусить мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. 3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. 4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. 5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним. 6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [2]. В даному контексті український законотворець доволі ретельно підійшов до захисту прав людини і громадянина. Водночас, чинне законодавство лишає чимало підстав для перегляду укладених договорів.

Аналізуючи судову практику, можна ідентифікувати ключові підстави, які часто призводять до визнання шлюбних договорів недійсними. Перш за все, важливо, що зміст

шлюбного договору не повинен суперечити чинному законодавству або моральним принципам суспільства. Це означає, що при укладанні договору необхідно дотримуватися не тільки загальних законодавчих вимог до договорів, але й специфічних положень, зокрема тих, що містяться в Сімейному кодексі. Зокрема, наголошується на неможливості передачі майна, яке вимагає обов'язкової державної реєстрації, через шлюбний договір.

Оцінка відповідності шлюбного договору моральним нормам суспільства здійснюється судом на основі аналізу всіх обставин конкретної справи. Оскільки шлюбний договір стосується, переважно, майнових відносин, довести його недійсність виключно за цією підставою може бути дуже складно. Таким чином, під час оцінки змісту договору суди враховують як законодавчі норми, так і ширший контекст суспільно прийнятних моральних цінностей, що дозволяє забезпечити справедливий і збалансований підхід до кожного конкретного випадку.

У такому разі, мова йде про відповідність укладення договору внутрішній волі сторін. Для оскарження договору на цій основі, сторони мають надати переконливі докази того, що їхні дії були здійснені під тиском, через обман або без повного усвідомлення значення своїх дій.

Друга категорія підстав виникає тоді, коли сторона стверджує, що вона перебувала під впливом сильних емоцій або душевних хвилювань і через це не усвідомлювала повністю значення своїх дій чи не могла ними керувати, необхідно надання беззаперечних доказів цих обставин. У випадку, коли такі докази відсутні, суди, як правило, не визнають договір недійсним за цією підставою [7]. Більшість шлюбних договорів містять положення, які підтверджують, що сторони діяли свідомо та з власної волі. Вони є додатковим аргументом проти визнання договору недійсним лише на основі стверджень про тиск чи обман. Таким чином, для успішного оскарження шлюбного договору з цих причин потрібно надати переконливі докази того, що воля однієї або обох сторін була суттєво спотворена в момент укладення договору.

Третьою суттєвою підставою для визнання шлюбного договору недійсним є відсутність наміру сторін отримати реальні правові наслідки від його укладення. Якщо метою укладення договору було не врегулювання майнових відносин між подружжям, а, наприклад, приховування майна від кредиторів або уникнення інших юридичних зобов'язань, такий договір може бути визнаний фіктивним [8]. Більше того, у такому випадку може виникнути ряд питань до членів подружжя. Особливо, якщо один із них перебуває на державній службі, і його майно підлягає декларуванню.

Фіктивний договір — це угода, що була укладена без наміру створити реальні правові наслідки, тобто сторони не мали наміру створювати, змінювати чи припиняти майнові права та обов'язки [9]. Судова практика показує, що в більшості випадків треті особи, чії права були порушені внаслідок укладення такого фіктивного договору, можуть ініціювати процес його визнання недійсним.

Визнання договору фіктивним має серйозні правові наслідки, зокрема, вважається, що договір не створював жодних правових наслідків з моменту його укладення. Таке визнання може бути здійснене судом після ретельного аналізу обставин справи, намірів сторін та наявності доказів, що підтверджують фіктивність договору.

Таким чином, ключові засади укладення та припинення дії шлюбних договорів є врегульованими законодавством України. Проте, особливості та обмеження цих правочинів обумовлені рядом факторів, і часто реалізуються шляхом судового розгляду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Хоча шлюбні договори в Україні ще не набули масового поширення, ключові засади їх укладення та припинення дії в Україні наразі врегульовано чинним законодавством. Проте, особливості та обмеження цих правочинів обумовлені рядом факторів, і часто реалізуються шляхом судового розгляду. Наукова спільнота має доволі різні погляди на дискусійні моменти, такі як терміни розгляду справ щодо розірвання договору.

У рамках шлюбного договору можуть бути визначені різноманітні умови, що стосуються правового режиму майна подружжя. Шлюбний договір може містити різноманітні додаткові умови, які регулюють майнові відносини подружжя, включаючи використання

житлової нерухомості. Договір може передбачати конкретні положення про правила користування житлом, умови виселення одного з подружжя у разі розірвання шлюбу та виплати компенсацій за таке виселення.

Також у договорі можуть бути визначені правила щодо проживання родичів у житлових приміщеннях, що належать подружжю. Це може включати умови надання житлового простору для проживання членів сім'ї, що не є стороною шлюбного договору. Щодо утримання, договір може містити положення про зобов'язання однієї сторони надавати фінансову підтримку іншій, незалежно від її працездатності або потреб у матеріальній допомозі. Важливо, що такі умови можуть передбачати можливість припинення утримання в обмін на одноразову майнову або грошову компенсацію. Зазначені умови повинні бути сформульовані з урахуванням законодавства та не порушувати моральних норм суспільства, щоб забезпечити їхню юридичну чинність та відповідність основним принципам справедливості та розумності.

Окремої уваги дослідників заслуговує проблематика оптимізації законодавчих норм, що регулюють порядок укладення та розірвання шлюбних договорів таким чином, щоб вони максимально відповідали реалізації прав і свобод людини і громадянина, а в ідеалі - сприяли національним інтересам українського народу.

Список використаних джерел:

1. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002. № 2947-III. *Офіційний Веб-портал Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003р. № 435-IV. *Офіційний Веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Самілик Л. О., Довга М. О. Шлюбний договір в Україні: практичний аспект укладання та аналіз судової практики. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління* Випуск/Issue 4, 2023. С. 19-30. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-3>
4. Яцута Я. М. Проблеми та перспективи укладання шлюбного договору. *Науковий журнал Одеської юридичної академії*. 2021. С. 1–4.
5. Резникова М.О., Боровик К.В. Проблемні питання розірвання шлюбу в судовому порядку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 61-65. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.11>.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996. № 254к/96-ВР. *Офіційний Веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 19 жовтня 2017 року у справі № 522/13665/16-ц. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70039506>.
8. Самілик Л. О., Шостак М. О., Шлюбний договір в Україні: актуальні питання розірвання та визнання недійсним. *Право та державне управління*. 2019 р., № 3 (36) том 1. С. 79-84. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.3-1.12>
9. Байрачна М. І. Правова природа шлюбного договору. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69). № 3. 2019. С. 45–50.

